

HADİSTE TASHİF -Lafız ve Anlam Hataları-

Kadir PAKSOY*

ÖZET

Muhaddisler, hadislerin sıhhat ve sübutu üzerinde önemli çalışmalar yaptıkları gibi, lafız ve muhteva itibarıyla da doğru bir şekilde intikal edip etmediğini tetkik etmişlerdir. Özellikle muhtevayı etkileyen lafız değişiklikleri üzerinde titizlikle durmuşlardır. Bu bağlamda isnâd ve metinlerinde vuku bulan harf veya hareke/telaffuz hatalarını *tashîf* konusu içinde incelemişlerdir. Lafız veya muhteva yönünden hatalı nakledilen rivayetlere *musahhaf hadis* demişlerdir. Bu makalede hadis usulü ve kriterleri açısından *tashîf ve musahhaf hadisler* incelenmektedir. Tashîfin çeşitli şekilleri ve örnekleri sunulmaktadır. Ayrıca bu konuda yazılan eserlere temas edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tashîf, musahhaf, kelime hatası, telaffuz hatası, anlam kayması.*

ABSTRACT

ERROR IN THE WORDING AND SPELLING OF THE WORDS OF HADITH

The scholars of hadith dealt with the authenticity of hadith just as they examined the hadith in terms of its meaning and wording. They especially concentrated on the mistaken reading of some words, which affected the meaning of hadith. The term *tashîf* designates the mistakes in the spelling in the chain and text of the hadith. Those narrations whose wording and content are problematic are called *musahhaf hadith*. In this article, *tashîf* and *musahhaf hadith* are under scrutiny from the hadith methodology point of view. Then, the various types of *tashîf* are examined. There is also mention of the works written on this subject.

Key Words: *Tashîf, musahhaf, error in the wording of hadith, error in spelling of the words of hadith, wrong meaning as a result of wrong spelling.*

* Dr., Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis ABD.
dostlar@hotmail.com, kpaksoy@mynet.com

Giriş

Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ifade eden hadisler, Kur'an'dan sonra en esaslı delillerdir. Kur'an, asr-ı saâdetten itibaren hem sadırlarda hıfzedilmiş, hem de satırlarda kaydedilmiştir. Sahabeden itibaren tevatür yoluyla rivayet edilmiştir. Hadisler ise ilk dönemlerde genellikle hıfz yoluyla rivayet edilmiştir. Sahabeden çok az kimse hadis yazmıştır. Sonraki kuşaklarda hıfz ile kitabet atbaşı gitmiştir.

Hadislerin özellikle ilk üç asırda temel kaynaklara intikal etmesine kadar geçen süreçte, gerek şifahî gerekse kitabet yoluyla yapılan rivayetlerde bir kısım lafız hataları vuku bulmuştur. Hadis metodolojisinde harf, hareke ve anlam değişikliğine uğrayan hadisler, tashîf (tahrîf) konusu altında incelenmiştir. Bu tür hadislere musahhaf denilmiştir.

Tashîf konusu, sadece dilbilgisini değil, anlam bilgisini de ihtiva etmektedir. Nitekim bir kelimedeki hatta bir harf ya da harfin noktasında yahut harekesinde vuku bulun cüz'î bir değişiklik, anlam kaymasına neden olmaktadır. Edebiyatçılar bunu veciz bir şekilde şöyle ifade etmişlerdir: "Bir nokta neler yapmaz ki; 'göz[کور]'ü 'kör[کور]' eder!"

Bu makalede tashifin tarifini ve muhtelif şekillerini inceleyeceğiz. Ayrıca konuyla ilgili örneklere ve bu sahada yazılan eserlere temas edeceğiz.

I. Tashîf ve Musahhaf Hadis

Tashîf [تصحيف] lügatte; kelimeyi yanlış okumak, yanlış harekelemek, tahrif etmek, saptırmak v.b. anlamlara gelir.

Hadis ıstılahında ise gerek isnadda gerekse metinde yer alan bir ibarenin yanlış yazılması yahut okunması sebebiyle meydana gelen hata demektir. Bu hata, harf ya da harfe ait noktaların değişmesiyle, yani noktalı bir harften noktanın düşmesiyle yahut noktasız bir harfin noktalı olarak okunmasıyla kastedilen husustur. Mesela سیت "Sitt" kelimesinin شئ "şey" ibaresine dönüşmesi bir tashiftir. Bu tür hadisler *musahhaf hadis* denilmiştir.¹

Tahrîf [تحريف] ise ibarenin mânâsını değiştirmek veya başka tarafa meylettirmek yahut çarpıtmak demektir. Hadis ilminde kelimenin harekesini hatalı ifade etmeye tahrif denir. Mesela أبيع "Ubey" kelimesinin أبيع "Ebi" şeklinde telaffuz edilmesi bir tahriftir. Bu tür hadisler *muharref hadis* denilmiştir.

Bazen bir kelimedede hem tashif hem de tahrif vuku bulabilir.

¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 347, 463.

Sözgelimi, بشير “Beşîr” kelimesinin بسير “Buseyr” ibaresine dönüşmesi, hem tashîf hem tahrîftir.

İlk dönem hadis âlimleri (mütekaddimûn) *tashîf* ile *tahrîf* terimlerini birbirinden ayırmamışlardır. Onlara göre ister harfte yalnız nokta değişikliği olsun, ister kelimedede şekil değişikliği olsun, her ikisi de *tashiftir*. Çünkü her ikisi de bir hatanın sonucudur. Nitekim aşağıda da tanıtacağımız üzere, Ebû Ahmed el-Askerî (382/993), bu konuda müstakil iki eser telif etmiş ve birisine *Tashîfâtul-muhaddisîn (et-Tashîf ve't-tahrîf ve şerhu mâ yaka'û fih)*, diğerine *Ahbârul'musahhifîn* adını vermiştir. Ayrıca bu tür hataların daha çok kitabet (sahife/suhuf) yönünden vuku bulması sebebiyle aynı kökten gelen *tashîf* tabiri yaygın olarak kullanılmıştır. Nitekim bazı raviler, şeyh/muhaddis ile görüşüp onlara arz etmeden, ilmi sahifelerden almışlar; böylece rivayetlerinde değişiklikler vuku bulmuştur.² Bunun yanısıra kimi raviler, yazdıkları hadisleri şeyhe/muhaddise arz etmeden rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla kendi sahifesindeki hatalı ibareleri test etme imkanı olmamıştır. Hatalı ibareler, sonraki kuşağa bu şekilde intikal edebileceği gibi, ravinin dikkatsizliği sebebiyle kendi sahifesindeki ibareyi hatalı okuyup nakletmesi de mümkündür.

Daha sonraki hadis âlimleri arasında tashîf ile tahrîfi birbirinden ayıranlar olmuştur. Ancak yapılan bu ayırım, lafız ve şekil bakımından olmuştur. Bu bağlamda İbn Hacer, yazılışı aynı olmakla beraber, noktaların değişmesiyle meydana gelen değişikliğe *tashîf*; şekil itibarıyla değişen ancak harfleri aynı kalan değişikliğe *tahrîf* demiştir.³ Bununla beraber İbn Hacer, Buharî şerhinde olsun diğer eserlerinde olsun, böyle bir ayırma gitmemiş, bütününde *tashîf* tabirini benimsemiştir.

Demek ki hadis usûlcülerinin tashîf ve tahrîf için yaptıkları farklı tanımlamalar sadece usûl/metodoloji açısından olmuş; pratikte ise fark gözetilmemiştir. Dilbilgisi ve mânâ itibarıyla vuku bulan bütün hatalar genelde tashîf meselesi içinde mütalaa edilmiştir. Bu itibarla ister harf, ister nokta(lama) ve hareke(leme) yönünden olsun isterse mânâ kayması şeklinde vuku bulsun, bütün bu hatalı ifadeleri *tashîf* konusu içinde incelemek gerekecektir.

İsnaddaki tashîf, genellikle ravilerden birisinin adının farklı anlaşılmasına sebep olan türdendir. Metindeki tashîf ise bir ibarenin yanlış okunmasına ve mânâsının farklı anlaşılmasına neden olur. Hatta bazı durumlarda çok farklı algılamalara yahut anlam kaymasına sebep olabilir. Nitekim bazı âlimler bu hususta şöyle demişlerdir: Metinde vuku bulan tashîf, çoğu zaman manâyı değiştirir ve ger-

² Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, s. 217.

³ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s.47; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 365.

çekleri çirkinleştirir.⁴

Ahmed b. Hanbel (241/855) “Hata ve tashîfi kim yapmamış ki?!” demek sûretiyle meselenin hassasiyetine dikkat çekmektedir. Yahya b. Saîd el-Kattân (197/813) ise karıştırma ihtimali olan ibarelerde dikkatli davranmaya çalıştığını ve hata yapmamaya ihtimam gösterdiğini ifade eder.⁵

İbnu’s-Salâh, musahhaf hadisleri bilmenin/tanımanın önemli olduğunu ve bunu ancak rivayet ilminde mâhir olan kimselerin kolaylıkla tespit edebileceklerini ifade eder.⁶

II. Tashîfin Kısımları

Tashîf çok farklı şekillerde vuku bulabilir. Sözelimi, rivayeti işitme esnasında farklı anlama/algılama türünden olabilir. Yazılı malzemeden okurken yahut naklederken de vaki olabilir.

İbnu’s-Salâh şöyle der: Tashîf, rivayetin isnâdında ve metninde olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ise görmeye dayalı tashîf (tashîf-i basarî) ve işitmeye dayalı tashîf (tashîf-i sem’î) şeklinde iki türlü olur. Bundan başka lafızda değişiklik olmaksızın mânâ yönünden değişikliğe uğraması şeklinde de vuku bulur ki, buna tashîf-i mecâzî diyenler de vardır.⁷

Muhaddislere göre yazılışları aynı, ifade ettikleri anlam farklı olan ibareler de aynı şekilde tashîf konusu altında mütalaa edilmektedir. Dolayısıyla gerek isnâdda gerekse metindeki *mu’telif ve muhtelif* ibarelerde vuku bulan hatalar/karışıklıklar da tashîf meselesine dahil edilmektedir. Nitekim aşağıda temas edileceği üzere, ravilere yönelik mu’telif ve muhtelif isimlerle ilgili telif edilen eserler de bu bağlamda ele alınmaktadır.

Burada İbnu’s-Salâh ve diğer muhaddislerin ifade ettikleri bilgileri esas alarak tashîfin kısımlarını şöylece bir şemada gösterebiliriz:

İsnâdda	←TASHÎF→		metinde
↓	↓	↓	↓
hatalı görme (tashîf-i basarî)	hatalı işitme (tashîf-i sem’î)	hatalı telaffuz (tashîf-i lafzî)	hatalı anlama (tashîf-i mecâzî)

Bir kısım tashîf hataları da vardır ki, bunları tespit etmek zordur. Kimi zaman illetin yanlış görme yahut arızalı işitme veya hatalı telaffuz etme gibi sebeplerden hangisine dayandığını kesin hatlarıyla

⁴ Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 222.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 274; a.mlf., *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvi ve âdâbi’s-sâmi’*, I, 270; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 279; Suyûtî, *Tedrib*, s. 365.

⁶ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 279.

⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 283.

belirlemek mümkün değildir. Hatta bazı hatalı ifadeler, birden fazla sebebe bağlı olabilir. Kimi zaman bazı ibareler, birkaç aşamadan geçmiş kompleks bir tashîf ihtiva edebilir. Mesela ravi farkında olmadan bir lafzı hatalı kaydeder. Sonra bu hatalı lafzı mânâ ile rivayet ederek yakın anlamdaki başka bir lafızla ifade eder. Böylece rivayet-teki anlam kayması tek aşamadan iki aşamalı bir vaziyete dönüşür. Bu türlü hataları tespit etmek ise oldukça zorlaşır. Gerek kompleks hatalar gerekse tek sebebe bağlı olarak vuku bulan hatalar için bir kısım örnekleri inceleyelim.

A. İsnâdda vuku bulan tashîf

Genellikle ravinin adının yahut nisbesinin (kabilesi/beldesi) hatalı nakledilmesi şeklindedir. Bununla ilgili olarak hadis şerhlerinde, ricâl ve tabakât kitaplarında pek çok örnek verilmektedir. Bunlardan birkaçını inceleyelim.

1) Yahyâ b. Ma'în (233/848), العوام بن مرجم "el-'Avvâm b. Murâcim" adındaki ravide tashîf yapmış ve العوام بن مزاحم "el-'Avvâm b. Muzâhim" demiştir.⁸

2) Taberî (310/922), عتبة بن النذر "Utbe b. en-Nudder" (84/703) adındaki sahabiyi عتبة بن البذر "Utbe b. el-Buzzer" şeklinde hatalı kaydetmiştir.⁹

3) İbn Hacer, خلیل بن مسلم "Huleyd b. Muslim" in doğrusunun خلیل بن سلم "Halîl b. Selm" olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

4) Muhammed b. Abdilkuddûs demiştir ki: "Bağdat'ta bir şeyh hadis rivayet ederken söze şöyle başladı: عن سفیان عن جلد الجداء عن الجسر "an Süfyân an Celed el-Cedâ' ani'l-Cisr." Aslında rivayet etmekte olduğu isnâd şuydu: عن سفیان عن خالد الحذاء عن الحسن "an Süfyân an Hâlid el-Hazzâ' ani'l-Hasen."¹¹

B. Metninde vuku bulan tashîf

Metindeki ibarelerin hatalı kaydedilmesi yahut hatalı telaffuz edilmesi şeklinde yaygın olan tashîf türüdür. Bununla ilgili bazı misaller şöyledir:

1) من صام رمضان وأتبعه ستاً من شوال... "Kim Ramazan'ı tutar ve ardından Şevvâl ayında altı oruç tutarsa bütün seneyi oruçlu geçirmiş gibi olur."¹² hadisini nakleden Ebû Bekr es-Sûlî (243/838), ستاً ibaresini شيئاً diye hatalı rivayet eder. Mânâ ise şöyle değişir: "Kim Ramazan'ı tutar

⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 279.

⁹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 280.

¹⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, II, 407.

¹¹ Hâkim, *Ma'rifetu Ulum'il-hadîs*, s. 152.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 417-419; Müslim, "Sıyâm" 204; Tirmizî, "Savm" 52; İbn Mâce, "Sıyâm" 33; Darimî, "Savm" 44.

ve ardından Şevvâl ayında bir şey/miktar eklerse bütün seneyi oruçlu geçirmiş gibi olur.”¹³

2) Yolculukta namazların kasredilmesiyle alakalı Şu'be b. Haccâc (160/777), Yahyâ b. Yezîd (ö.?) kanalıyla Enes b. Mâlik (92/711)'den şu haberi nakleder:

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج مسيرة ثلاثة أميال صلى ركعتين

“Rasûlullah (s.a.) üç mil mesafelik yola çıktığında iki rekat kılar-
dı.”¹⁴

Burada أميال ثلاثة “üç mil” ibaresinde tashîf vuku bulmuştur. Doğrusu ثلاثة أيام “üç gün”dür. Nitekim Enes b. Mâlik'in yanı sıra diğer sahabîler, üç gün (yahut üç gecelik) yolculuktan bahsetmektedirler.¹⁵ Hem rivayetteki “mil” tabiri, asr-ı saâdetde câri olmayan, ancak daha sonraları İslam kültürüne geçen bir mesafe ölçüsüdür. Dolayısıyla Rasûlullah'ın uygulamasını rivayet eden sahabî Enes b. Mâlik'in ahkâm açısından olsun tarihi açıdan olsun “üç mil” şeklindeki bir mesafeyi kastetmediği malumdur.

3) İbn Hacer, Sâmit b. Muâz (ö?) adındaki ravinin Hz. Peygamber dönemindeki mescidlerden bahseden bir hadisi naklederken مسجد الخيف “Hayf (Mina) Mescidi” olması gereken ibarede tashîf yaptığını ve مسجد الحبيشة “Habeş Mescidi”ne dönüştürdüğünü kaydeder.¹⁶

4) İbn Kudâme (620/1223), istincâ bahsinde Ebû Davud'un naklettiği bir rivayeti şöyle kaydeder: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يبالي في الحجر “Rasûlullah (s.a.) taşa bevletmeyi yasakladı.” Ancak “taş” anlamına gelen الحجر “el-hacer”, Ebû Davud'un kitabında الحجر [el-cuhr] yani “yuva / delik / kovuk”tur.¹⁷

5) كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يستحب الغسل يوم الجمعة “Rasûlullah (s.a.) cuma günü boy abdesti almaktan hoşlanırdı.” hadisindeki غسل “gûsl (boy abdesti)” ibaresini ravilerden birisi غسل “asel (bal)” şeklinde hatalı nakletmiştir.¹⁸

6) كان يكره النوم في الفذر “Hz. Peygamber (a.s.) kirli/pis yerde uyumaktan hoşlanmazdı.” hadisini nakleden ravi القدر في القدر “Tenceredeki (pişen) sarımsaktan hoşlanmazdı.” diye hatalı nakletmiştir.¹⁹

¹³ Askerî, *Tashîfât, u'l-muhaddisin*, II, 730; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 282; Suyûtî, *Tedrib*, s. 364; a.mlf., *et-Tatrib fi't-tashîf*, s. 48.

¹⁴ Müslim, “Musâfirin” 12; Ebû Dâvûd, “Sefer” 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, III, 129; İbn Hibbân, *Sahih*, VI, 353.

¹⁵ Bu hususta bkz.: Buharî, “Taksiru's-salât” 4; Müslim, “Tahâre” 85, “Musâfirin” 5; Ebû Dâvûd, “Sefer” 7,18; Tirmizî, “Cum'a” 39; Nesâî, “Sefer” 5; İbn Mâce, “İkâme” 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, I, 27, 241; II, 20, 31, 45.

¹⁶ İbn Hacer, *Lisân*, III, 178.

¹⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre” 16; krş.: İbn Kudâme Abdullah el-Makdisî, *el-Muğnî*, I, 108.

¹⁸ Askerî, *Tashîfât*, I, 362.

¹⁹ Askerî, *Tashîfât*, I, 362.

C. Hatalı görmeye bağlı tashîf (tashîf-i basarî)

Tashîfin en çok yaygın olan şekli, hatalı görmeye dayalı olanıdır. Nitekim müellifler, müstensihler, müstemli yahut kâtipler yazılı belgelerden nakilde bulunurlarken bir kısım ibareleri –farkında olmadan- hatalı kaydetmektedirler. Bunun çok farklı sebepleri vardır. Özellikle noktalı Arapça harflerinin birbirine karıştırılmaya müsait olması, musannifin/müstensihin elyazısının zor okunması, mürekkebin dağılması yahut silik hale gelmesi, nüshaya bakan şahsın ibareyi farklı görmesi v.b. şeklinde hatalı intikaller vuku bulmaktadır. Öyle ki farklı şahıslar tarafından istinsah edilen bir müellif nüshasında bile farklılıklar görülür. Bu konuda yazma eserler üzerine yapılan tahkik (edisyon kritik) çalışmalarında çok bariz örnekler vardır.

Hadisler de isnâd ve sened itibariyle bu tür görmeye dayalı hatalardan bir hayli nasibini almıştır. Rivayet sürecinde ravi hataları, istinsah dönemlerinde ise müstensih hataları vuku bulmuştur. Mesela kimi ravi ya da müstensihler, hadisleri kendi nüshalarına kaydederlerken bir kısım ibarelerde hata yapmışlardır. Kimi zaman muhaddis, kendi nüshasındaki ibareyi hatalı rivayet edebilmektedir.

Bu husustaki bazı misaller şöyledir:

1) يخرج من النار من قال لا إله إلا الله وكان في قلبه من الخير ما يزن ذرة “Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir zerre miktarınca hayır bulunan kişi cehennemden çıkacaktır.”²⁰ hadisindeki ذرة “zerraten=bir zerre” tabirini ravi ذرة “zuraten= bir mısır” şeklinde hatalı rivayet eder. Yanlış görmeye dayalı bu tashîf, Şu‘be b. Haccâc’a yahut bir sonraki raviye atfedilmektedir.²¹

2) Hz. Peygamber (s.a.) bir çocuğa النغير ما فعل عمير يا أبا عمير “Ey Ebû Umeyr, serçecik ne yapıyor?” diye iltifat eder.²² Ancak Mahmiş namındaki ravi bunu hataen şöyle nakleder: يا أبا عمير ما فعل البعير “Ey Ebû Umeyr, deve ne yapıyor?”²³

3) احتجر رسول الله صلى الله عليه وسلم في المسجد حجرة فكان يخرج من الليل فيصلّي فيها

“Rasûlullah (s.a.) mescidde bir hücre hazırladı. Geceleyin çıkar ve orada namaz kıları.”²⁴ hadisini nakletmekte olan Abdullah b. Lehîa (174/790) kaydettiği nüshadaki احتجر tabirindeki ح harfini م şeklinde görmüş olmalı ki, bunu şöyle rivayet etmiştir: احتجم رسول الله صلى الله عليه وسلم في المسجد “Rasûlullah (s.a.) mescidde hacamat yaptırdı.”²⁵

²⁰ *Buharî*, “Tevhîd” 36; *Müslim*, “İmân” 147-9; *Tirmizî*, “Birr” 61; *Nesâî*, “İmân” 18.

²¹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 281; *Suyûtî*, *Tatrib*, s. 20.

²² *Buharî*, “Edeb” 81; *Müslim*, “Edeb” 30; *Ebû Dâvûd*, “Edeb” 69; *Tirmizî*, “Birr” 57.

²³ Hâkim, *Ma’rifetu ulûm’il-hadîs*, s. 146.

²⁴ *Buharî*, “Ezân” 81, “İtisâm” 3; *Müslim*, “Musâfirin” 214; *Ebû Dâvûd*, “Salâtu’l-vitr” 11; *Nesâî*, “Kiyâmu’l-leyl” 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 182.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 185. Bu hadisteki tashîf meselesiyle ilgili değerlendirilmiştir.

4) Hz. Âişe (57/676) demiştir ki: “Bazı kimseler Rasûlullah’a kâhinler hakkında soru sordular. Rasûlullah (s.a.) onlara “Kâhinler bir şey değildirler.” buyurdu. Bu kimseler “Yâ Rasûlallah, onlar bazen bir şey söylüyorlar da hakikat çıkıyor.” dediler. Rasûlullah (s.a.) ise şu cevabı verdi: “Bu söz cinlerdendir. Cinnî onu kapar da velisinin kulağına tavuğun gıdaklaması gibi gıdaklar. Bu sûretle ona yüz yalandan daha fazlasını karıştırır.”²⁶

Bu haberi nakleden bir ravi قر الدجاجة “tavuk gıdaklaması” ibaresini قر الزجاجة “şişe şırıltısı” şeklinde rivayet etmiştir.²⁷

5) Kimi raviler, Zübeyr b. Avvâm’ın kardeşi “Buceyr”i بحير “Buhayr” şeklinde hatalı rivayet etmişlerdir.²⁸

6) Hattâbî’nin kaydettiği rivayete göre, İbn Abbâs ile muhatabı arasında geçen konuşmanın bir kesitinde muhatabı ona şöyle der: وما هذه الفتوى التي شعبت الناس “Bu, insanları bir araya getirecek fetva/çözüm yolu değildir.” Şu’be b. Haccâc, شعبت ibaresini شعبت şeklinde hatalı nakleder. Bu durumda mânâ; “Bu, insanları kargaşaya sürükleyecek fetva/çözüm yolu değildir.” şeklinde aksine dönüşür.²⁹

D. Hatalı işitmeye bağlı tashîf (tashîf-i sem‘î)

Bu tür hatalar, hem isnâdda hem de metinde vuku bulmaktadır. Nitekim isnâdda geçen bir ravinin adı/lakabı, hatalı işitmeden dolayı başka birisiyle karıştırılmaktadır. Sözgelimi, tabiîn ravilerinden عاصم الأحول “Âsım el-Ahvel” (102/720) ile واصل الأحذب “Vâsıl el-Ahdeb” (120/738) bazen birbiriyle karıştırılmaktadır.³⁰

Bunun yanı sıra خالد بن علقمة Hâlid b. Alkame (ö.?) adlı ravi, Şu’be tarafından hataen مالك بن عرفطة “Mâlik b. Urfuta” şeklinde hatalı ifade edilmiştir.³¹

Metin yönünden ise şu misalleri verebiliriz:

1) el-Askerî, Tashifâtu’l-muhaddisîn adlı eserinde, لا ضرر ولا اضرار “İslam’da zarar vermek ve icbâr/zorlama yoktur.” hadisindeki اضرار “idrâr=zorlama” tabirini kimi ravilerin ضرار “dirâr = zarar vermek” şeklinde hatalı naklettiklerine dikkat çeker.³²

2) Nübüvvet mührüyle ilgili Müslim ve diğer muhaddislerin Câbir b. Semura (74/693)’dan naklettikleri hadis şöyledir: رأيت خاتمه ثم كتفه مثل بيضة الحمامة “Rasûlullah’ın kürek kemiği mahallindeki güvercin

dirmeler için bkz. İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 280; Suyûtî, *Tedrib*, s. 364.

²⁶ *Buharî*, “Edeb” 117, “Tevhîd” 57; *Müslim*, “Selâm” 123; Ahmed b. Hanbel, VI, 87.

²⁷ Askerî, *Tashifât*, I, 325; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 282.

²⁸ Askerî, *Tashifât*, II, 680.

²⁹ Hattâbî, *Islâhu galati’l-muhaddisîn*, s. 132.

³⁰ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 283.

³¹ Suyûtî, *Tedrib*, s. 364.

³² Askerî, *Tashifât*, I, 336.

yumurtası gibi mührünü gördüm.”³³

Ebû Ya'fâ ve İbn Hibbân'ın kaydettiği rivayette ise ravilerden birisi, güvercin anlamına gelen الحمامة “el-hamâme” ibaresini, devekuşu anlamına gelen النعامة “en-ne'âme” şeklinde hatalı işitir. Sonra da bu metni başkalarına şöyle rivayet eder: رأيت خاتمه ثم كتفه مثل بيضة النعامة “Rasûlullah'ın kürek kemiği mahallindeki devekuşu yumurtası gibi mührünü gördüm.”³⁴

Burada بيضة الحمامة “güvercin yumurtası” ibaresi بيضة النعامة “devekuşu yumurtası”na dönüştürmüştür. Nitekim İbn Hibbân da bu ifadenin diğer versiyonlara zıt (şâz) düştüğünü belirtir.³⁵

E. Hatalı telaffuzdan kaynaklanan tashîf (tashîf-i lafzî)

Bir kelimeyi harf ya da hareke itibariyle hatalı telaffuz etmekten kaynaklanan tashîftir. Muhaddisler, dilbilimcilerin ifade ettikleri kaideleri hadisler için de uygulamışlar ve kelime sonlarındaki harekenin yanlış okunmasına *lahn* [لحن]; harekenin doğru okunmasına da *irâb* [إعراب] demişlerdir.

Hatalı ifade sebebiyle vuku bulan bazı tashif örnekleri şunlardır:

1) Hattâbi, Hz. Ali'nin meziden dolayı gusûl gerekmediğine dair naklettiği rivayete temas eder ve şöyle der: Bu rivayetteki المذي tabirini çoğu kimseler “el-meziyyu” şeklinde ذ harfini kesralı ي harfini şeddeli telaffuz etmekle hata yapmaktadırlar. Doğrusu “el-mezyu” yani ذ harfini sâkin ي harfini şeddesiz telaffuz etmektir.³⁶

2) Tabiünden Mücâhid (104/722), Hz. Ali'nin kızkardeşi Ümmü Hânî (~40/660)'den şu haberi nakleder:

“Rasûlullah (s.a.) قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة وله أربع غدائر/ ضفائر. Mekke'ye geldiğinde (saçının) dört örgüsü vardı.”³⁷

İsnad yönünden Ümmü Hânî ile Mücâhid arasında inkitâ vardır.³⁸ Metin yönünden ise أربع tabiri, ya Mücâhid'e hatalı intikal etmiş ya da kendisi hata yapmıştır. Nitekim buradaki أربع/أربعة “dört” lafzında tashif vuku bulmuştur. Doğrusu ربيع / ربيعة “orta boylu” olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in saçının örgülü olduğuna dair mevsûk bir rivayet yoktur. Hz. Ali ve Enes b. Mâlik gibi sahabîler ise Rasûlullah'ı şöyle tasvir etmektedirler:

³³ Müslim, “Fezâil” 109-110; Tirmizî, “Menâkıb” 23; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 338; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 104; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 222; Hâkim, *Müstedrek*, II, 606.

³⁴ Ebû Ya'fâ, *Müsned*, XIII, 451; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 206.

³⁵ İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 207.

³⁶ Hattâbi, *Islâh*, s. 54.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 425; Tirmizî, “Libâs” 39; İbn Mâce, “Libas” 36.

³⁸ Nitekim Tirmizî, isnâdın durumu hakkında şöyle der: “Bu hadis ‘hasen-garib’dir. Buharî, Mücâhid’in Ümmü Hânî’den hadis işittiğini bilmiyorum, demiştir.” Tirmizî, “Libâs” 39

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ربعة ليس بالطويل ولا بالقصير ليس بجعد قطط ولا سبط رجل.

“Rasûlullah (s.a.) orta boylu idi. Ne çok uzun, ne de kısa idi. Kıvrık saçlı değildi, düz (sarkık) saçlı da değildi, (saçı) hafif dalgalıydı.³⁹

Dolayısıyla Mücâhid, ربعة/ربع “orta (boylu)” lafzında tashif yapmış; أربع “dört (örgülü)” şeklinde telaffuz etmiştir.

3) Hattâbi, يفاتكم فنام الروم “Rum topluluğu sizinle savaşıacaktır.” hadisindeki فنام “fiâm” kelimesini kimi ravilerin “feyyâm” şeklinde telaffuz etmekle hataya düştüklerini ifade eder.⁴⁰

4) الكمأة من المن ماؤها شفاء للعين “Yer mantarı/yerelması kudret helvasındandır, suyu göze şifadır.”⁴¹ hadisindeki الكمأة “el-kem’etu” ifadesini kimi raviler “el-kemâtu” şeklinde hemzesiz telaffuz etmekle hata yapmaktadırlar.⁴²

5) Câbir b. Abdillâh (78/697) şu haberi nakleder: رمي أبي يوم... الأحاب... “Hendek harbinde Übey yaralandı...”⁴³

Ancak Ğunder nâmındaki Muhammed b. Ca’fer (193/809) adlı ravi “Übey” tabirini “Ebî” yani “babam” şeklinde rivayet eder. Oysa hadiste kastedilen şahıs, Ubey b. Ka’b (32/663)’dır.⁴⁴ Hem Câbir’in babası (Abdullah), Hendek harbinden bir sene önce Uhud’da şehit düşmüştür.⁴⁵ Dolayısıyla tarihî bilgilerden de mezkûr hatayı tespit etmek mümkündür.

6) إن للشيطان لمة بابن آدم وللملك لمة “İnsanoğluna Şeytanın dokunması (vesvesesi) var ve meleğin de dokunması (ilhamı) vardır.”⁴⁶ hadisindeki لمة “lemme” tabirini çoğu kimseler “lümme” şeklinde hatalı telaffuz etmektedirler.⁴⁷ Nitekim günümüzde de “lümme-i şeytaniyye” ifadesi yaygındır (galat-ı meşhur).

7) لخلوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك “Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur.”⁴⁸ hadisine temas eden Hattâbi, خلوف “hulûf” tabirini kimi muhaddislerin “halûf” şeklinde hatalı telaffuz ettiklerine dikkat çeker. Bu ibaredeki خ harfini

³⁹ Buharî, “Menâkıb” 23; Tirmizî, “Menâkıb” 18; İbn Sa’d, Tabakât, I, 411; İbn Ebî Şeybe, Musannef, VI, 328; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 240.

⁴⁰ Hattâbi, Islâh, s. 75.

⁴¹ Tirmizî, “Tıb” 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 346.

⁴² Hattâbi, Islâh, s. 78.

⁴³ Buharî, “Megazî” 34; Müslim, “Cihad” 64.

⁴⁴ İbnu’s-Salâh, Ulûmu’l-hadîs, s. 280.

⁴⁵ İbn Hacer, Tehzîb, I, 350.

⁴⁶ Tirmizî, “Tefsiru’s-sûre” 2/35.

⁴⁷ Hattâbi, Islâh, s. 89.

⁴⁸ Buharî, “Savm” 3; Müslim, “Siyâm” 163; Tirmizî, “Savm” 54; Nesâi, “Siyâm” 41; İbn Mâce, “Siyâm” 1.

talı telaffuz ettiklerine dikkat çeker. Bu ibaredeki خ harfini damme/ötre ile okumak gerektiğini beyan eder.⁴⁹

8) Kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağı üç grup insandan birisinin de yalan yere yemin ederek malına revaç kazandırmaya çalışan kimse olduğu rivayet edilmektedir. Hattâbî, المنفق سلعته بالحلف الفاجرة “yalan yere yemin ederek malına revaç kazandırmaya çalışan kimse” cümlesindeki المنفق “el-muneffik” tabirini birçok muhaddisin “el-munfik” şeklinde hatalı söylediklerini belirtir. Doğrusunun ف harfinin şeddeli okunması olduğunu, zira diğer türlü olursa mânânın “malını yemin ederek infak eden kimse” şeklinde hatalı olacağını beyan eder.⁵⁰

9) Hadis otoriteleri, تنقل رسول الله صلى الله عليه وسلم ذا الفقار يوم بدر “Rasûlullah (s.a.) Bedir harbinde Zülfekâr denilen kılıcı ganimet olarak aldı.”⁵¹ hadisindeki ذو الفقار “Zülfikâr” şeklinde hatalı telaffuz edildiğini, bunun doğrusunun “Zülfekâr” olduğunu beyan ederler.⁵² Bundan başka İbnu'l-Esîr, kılıcın üzerinde فقار “fekâr” denilen oyma işlemler sebebiyle Zülfekâr denildiğini kaydeder.⁵³

10) الحرب خدعة “Harp hiledir.”⁵⁴ hadisindeki خدعة kelimesini ravilerin çoğu “hud'a” şeklinde خ harfini damme/ötre ile telaffuz etmektedirler. Ancak hadis otoriteleri bunu “had'a” şeklinde خ'nın fethasıyla okumanın lügat yönünden hem fasih hem de sahîh olduğunu ifade ederler. Ayrıca “huda'a” şeklinde tamamını harekeli okumanın lügate uygun bir başka telaffuz şekli olduğunu söylerler.⁵⁵

F. Hatalı anlama/anlam kayması (tashîf-i mecâzî)

Kelimenin şekil ve hat yönünden hiçbir değişikliğe uğramaksızın sadece anlam/muhteva açısından farklılaşması demektir. Buna anlam kayması da denir. Nitekim bazı kelimelerin birden fazla anlamları vardır. Ravî bunlardan birini tercih eder ve rivayeti de bu anlam üzerine bina eder. Eğer tercih ettiği anlam/mânâ isabetli değilse tashîf vuku bulur. Bunu bazı örneklerde göstermeye çalışalım:

1) صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى العنزة بالناس ركعتين “Rasûlullah (s.a.) anezeye müteveccihen insanlara iki rekat namaz kıldırdı.”⁵⁶ hadisine atıfta bulunan Muhammed b. Musennâ el-Anezî (252/866) şöyle de-

⁴⁹ Hattâbî, *Islâh*, s. 89.

⁵⁰ Hattâbî, *Islâh*, s. 125.

⁵¹ *Tirmizî*, “Siyer” 12; *İbn Mâce*, “Cihâd” 18; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 271; Hâkim, *Müstedrek*, II, 141.

⁵² Hattâbî, *Islâh*, s. 143;

⁵³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis*, II, 14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “fkr” md., V, 63.

⁵⁴ *Buhârî*, “Cihâd” 157; *Müslim*, “Cihâd” 18; *Ebü Dâvûd*, “Cihâd” 96; *Tirmizî*, “Cihâd” 5; *İbn Mâce*, “Cihâd” 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 81.

⁵⁵ Hattâbî, *Islâh*, s. 156.

⁵⁶ *Buhârî*, “Salât” 17; *Müslim*, “Salât” 250.

miştir: “Biz şerefli bir topluluk olan Aneze kabilesindeniz. Öyle ki, Rasûlullah (s.a.) Aneze’ye doğru namaz kılmıştır.”

Aslında hadisteki العنزة [el-Aneze] “mızrak” demektir. Bundan maksat, Hz. Peygamber’in arazide namaz kıldırırken Arapça ifadesi العنزة olan kısa mızrağı sütire olarak kullanmasıdır. Bu konuda birçok sahabeden gelen rivayetler vardır. Aneze kabilesine mensup ravi ise bunu güya Rasûlullah’ın Aneze kabilesine doğru namaz kıldığını yahut halkına dua ettiğini zannetmektedir.⁵⁷

2) Bir önceki misalle irtibatlı olarak Suyûtî şu anekdotu kaydeder: Bundan daha ilginç, Hâkim’in naklettiği şu haberdur: Bir bedevi, Hz. Peygamber’in namaz kıldırırken sütire olarak kullandığı العنزة “el-aneze”yi “el-anze” yani “keçi” anlamında zanneder. Sonra “keçi” yerine شاة “koyun (davar)” kelimesini koyar. Böylece Rasûlullah’ın “koyun (davar)”a müteveccihen namaz kıldığını yahut salât/dua ettiğini iddia eder. Oysa iki yönden hata yaptığının farkında değildir.⁵⁸

3) Hattâbî, أنه صلى الله عليه وسلم ركب / خطب على ناقته القصواء يوم عرفة, “Rasûlullah (s.a.) arafat günü kulağının bir kısmı kesik olan devesine bindi / hutbe verdi.”⁵⁹ hadisindeki القصواء [el-Kasvâ] kelimesini kimi muhaddislerin القصى “el-Kasvâ / el-Kusvâ” şeklinde hemzesiz yazdıklarını fakat doğrusunun hemzeli olduğunu belirtir. Ayrıca bunun kulağı kesik (deve) anlamına geldiğini, dolayısıyla devenin ismi değil, sıfatı olduğunu beyan eder.⁶⁰

İbnu’l-Esîr (606/1210) de aynı şeyi ifade eder. Hz. Peygamber’in devesinin isminin Kasvâ –yahut Kusvâ- olduğunu söyleyenlerin yanlışlıklarını, nitekim Kasvâ’ tabirinin deve için kullanılan bir lakap olduğunu sözlerine ekler.⁶¹

4) Şerhu’s-sadr hâdisesinde iki meleğin Hz. Peygamber’e mânevî ameliyede buldukları ve سكينه “sekîne” verdikleri rivayet edilmektedir. Fakat ravi bu ibareyi “sikkîn / sikkîne = bıçak” şeklinde algılamakta ve böylece mezkûr hâdiseyi kanlı-bıçaklı maddî bir ameliyata dönüştürmektedir.⁶²

5) البردة “Her derdin aslı hazımsızlıktır.” hadisindeki البردة ibaresi, hadis otoritelerine göre “el-berade” şeklinde okunmakta ve hazımsızlık, yani mideye çok yüklenmek anlamına gelmektedir. Ne

⁵⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 282; Suyûtî, *Tedrib*, s.364.

⁵⁸ Suyûtî, *Tedrib*, s. 364.

⁵⁹ Rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. *Müslim*, “Hac” 147; *Tirmizî*, “Menâkıb” 31; *İbn Mâce*, “Menâsik” 84; *Dârimî*, “Menâsik” 34.

⁶⁰ Hattâbî, *İslâh*, s. 89.

⁶¹ İbnu’l-Esîr, *Nihâye*, IV, 75.

⁶² Konuyla ilgili rivayet için bkz. *Dârimî*, “Mukaddime” 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 184; *Bezzâr*, *Müsned*, IX, 437; *Askerî*, *Tashifât*, I, 337; *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 616; *Beyhakî*, *Delâilu’n-nubuvve*, II, 7-8.

var ki çoğu kimse bunu البردة “el-berde” veya البرد “el-berd” yani soğuk almak, üşütmek anlamında hatalı rivayet etmektedir.⁶³

6) Hendek Harbinde müslümanlara ihanet etmeleri sebebiyle Benû Kureyze hakkında hüküm veren Sa’d b. Muâz (5/626) için Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: لقد حكمت فيهم بحكم الملك “Şüphesiz onlar hakkında Melik’in (Allah’ın) hükmüyle hükmettin.”

Hattâbî der ki: Kimi raviler الملك “el-Melik” ibaresini “el-Melek” şeklinde telaffuz etmekte ve Sa’d b. Muâz’ın vahiy melegine mutabık tarzda hüküm verdiğini ifade etmektedirler. Tercihe şâyan olan “el-Melik” yani Allah’ın hükmüne mutabık olduğu şeklindedir.⁶⁴

7) اختتن إبراهيم عليه السلام بالقدم “İbrahim (a.s.) Kadûm’da sünnet oldu.”⁶⁵ rivayetindeki القدم “el-Kadûm veya el-Kaddûm”, eski Babil’deki bir mevki adıdır. Babil ise Bağdat’ın yaklaşık doksan km. kuzeyindeki eski bir yerleşim merkezidir. Ne var ki çoğu kimse bunu Arapça’daki “keser” [marangoz aleti] anlamında zannetmektedir. Hz. İbrahim’in keserle/nacakla sünnet olduğuna dair anlam kaymasının aslı da buna dayanmaktadır.⁶⁶

8) نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يتحلق الناس قبل الجمعة “Rasûlullah (s.a.) cuma namazından önce halka şeklinde oturmaktan menetti.” hadisini nakleden bir ravi, أن يتحلق “halka şeklinde oturmak” ifadesini “tırış olmak” şeklinde anlar. Anladığı tarzda bu rivayetle amel eder ve başkalarına naklederken şunu ekler: Bu hadisin muktezasına göre yirmi –yahut kırk- senedir cumadan önce tırış olmamaya ihtimam gösterdim.⁶⁷

Tashîf konusundaki misalleri çoğaltmak mümkündür. Ancak makalemizin sınırları buna elvermemektedir. Tafsilatını aşağıda temas edeceğimiz eserlerde bulmak mümkündür.

III. Musahhaf Hadisin Hükmü

Tashîf, hadislerin gerek sözlü, gerek yazılı olarak nakledilmesi esnasında vuku bulan bir hatadır. İster isnadında, isterse metinde olsun bu tür hadislere “musahhaf hadis” denilmektedir. Usûl âlimlerine göre “musahhaf hadis”, durumu itibariyle sahîh, hasen yahut zaîf hadis kategorisinde mütalaa edilmektedir.

Hadisin aslı yani tashîf veya tahriften önceki hali sahîh yahut hasen ise, hüküm ona göre verilir ve böyle bir hadisle ihticâc edilir.

⁶³ İbn Adiy, *el-Kâmil fî du‘afâi‘r-ricâl*, II, 83; III, 114; VI, 317; Askerî, *Tashîfât*, I, 155; a.mlf., *Ahbâru‘l-musahhafîn*, s. 63; Hattâbî, *Islâh*, s. 159; İbnu‘l-Esir, *Nihâye*, I, 115; Zehebî, *Mizânu‘l-i‘tidâl*, I, 77.

⁶⁴ Hattâbî, *Islâh*, s. 135.

⁶⁵ *Buharî*, “Enbiyâ” 8; *Müslim*, “Fezâil” 151.

⁶⁶ Hattâbî, *Islâh*, s. 61; İbnu‘l-Esir, *Nihâye*, IV, 27.

⁶⁷ Hattâbî, *Islâh*, s. 64; Suyûtî, *Tedrib*, s. 365; Munâvî, *Feyzu‘l-kadir*, IV, 23.

Şayet tashîfe uğrayan hadisteki anlam kayması mahzurlu ise, mu'allel, munker, merdûd v.s. gibi zaîf hadisler içinde değerlendirilir.

Hadiste tashîf yapan ravi, adalet yönünden sağlam, hıfz/zabt yönünden dikkatli ve nadir hata yapan bir şahıs ise, yaptığı tashîf ona zarar vermez ve bundan dolayı cerh edilmez. Nitekim yukarıda Şu'be b. Haccâc ve Yahyâ b. Maîn gibi sika ravilerin yaptıkları tashîf hatalarından misaller vermiştik. Bu hatalar onların durumuna halel getirmez.

Şayet ravi dikkatsiz ve çok fazla tashîf yapıyorsa, bu durumda ravinin zabt yönünden za'fiyetine hükmedilir. Böyle kimseler cerh edilen (mecrûh) raviler içinde mütalaa edilir.

Tashîfe uğrayan hadisler hakkında şu ifadeler kullanılır: "Bu hadis sahihtir ancak falan ravi şu ibarede tashîf yapmıştır." "Bu hadis hasendir; ancak falan ravi burada şöyle bir tashîf yapmıştır." Nitekim zaîf hadis için de ister tashîf vuku bulsun, ister bulmasın, bu hadis zaiftir, denir.⁶⁸

IV. Konuyla İlgili Eserler

Hadis usûlüne dair yazılan eserlerde, tashîf hakkında sınırlı da olsa bazı örnekler sunulmaktadır. Bunun yanısıra hadis şerhleri, ricâl ve tabakât kitapları, lûgat ve garibu'l-hadîse dair yazılan kitaplarda da yeri geldikçe tashîf meselesine temas edilmektedir.

Tashîf meselesine hasredilmiş eserler mevcuttur. Bunlardan pek çoğu neşredilmiştir. Halen yazma olanlar ve tamamen yahut kısmen kayıp olanlar da vardır. Burada müelliflerin vefat tarihlerini esas alarak tashîf konusunda başvurulacak kaynakları tanıtalım:

1) Ebu'l-Feth Muhammed b. Huseyn el-Ezdî (374/985)'nin *Men vâfeka ismuhû isme ebîh* adlı eseri: Müellif, ravilerden hem kendisinin hem de babasının ismi aynı olan adaşlarını inceler. Mesela Muhammed b. Muhammed adında pek çok ravi vardır. Bu ravilerin birbirinden ayırt edilmesi için gerekli açıklamalara yer verilmektedir. Eser, Ali Hasen Ali tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir (Amman 1410/1990).

2) Ebû Ahmed Hasen b. Abdillâh el-Askerî (382/993)'nin *Tashîfâtu'l-muhaddisîn* adlı eseri: Aynı zamanda bir lûgat alimi olan müellif, bir kısım hadislerdeki dilbilgisi yönünden vuku bulan hataları/tashîfleri beyan etmektedir. Bu sahada müstakil ve kapsamlı bir eserdir. Mahmûd Ahmed Mîra tarafından tahkiki yapılarak iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1402/1982).

Yine aynı müellif, *Ahbâru'l-musahhufîn* adını verdiği bir başka eserinde ise genel olarak tashîf meselesini ele almaktadır. Tashîf ya-

⁶⁸ Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 223

pan kimselerin âlimler tarafından tenkit edildiğine dair haberlere yer vermektedir. Daha çok Kur'an kelimelerinde ve bu kelimelerin yorumlanmasında vuku bulan bir kısım tashîf örneklerinden bahsetmektedir. Bu eser, Subhî el-Bedrî es-Sâmirâî tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut 1406/1986).

3) Dârekutnî (385/995)'nin *el-Mu'telif ve'l-muhtelif* adlı eseri: İbnu's-Salâh, bu sahanın uzmanlarından birisinin de Dârekutnî olduğunu ve onun faydalı bir eseri bulunduğunu söyler. Ancak iki cilt olduğu ifade edilen bu eserin ilk cildi kayıptır. İkinci cildinin elyazması Dâru'l-Kütüb (Kahire)'de mevcuttur.⁶⁹

4) Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (388/998)'nin *Islâhu galati'l-muhaddisîn*: Hattâbî, hadis metinlerindeki ibarelerin genellikle hareke yönünden hatalı okunuşlarına dikkat çekmekte ve "galat-ı meşhûr" türünden hatalı telaffuzları tashîh etmektedir. Bu eserinde yüz kırk kadar hadisi incelemektedir. Muhammed Ali Abdulkerim tarafından tahkiki yapılmış ve tek cilt halinde neşredilmiştir (Dimaşk 1407/1987).

5) Ebu'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah b. Ahmed el-Herevî (405/1014)'nin *el-Mu'cem fî muştebihi esâmi'l-muhaddisîn* adlı eseri: Müellif, isimleri aynı olan ravileri alfabetik olarak sıralar. Bunların kaç kişi olduklarını beyan eder. Adaş olan ravilerin birbirleriyle karıştırılmaması için gerekli açıklamalara yer verir. Eser, Nazar Muhammed el-Fâriyâbî tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1411/1991).

6) Hatîb el-Bağdâdî (463/1071)'nin *el-Muttefik ve'l-muftekn* (*el-Mu'telif tekmiletu'l-muhtelif*) adlı eseri. Müellif bu eserinde Dârekutnî ve Ezdî (409/1018)'nin *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*'ini ve yine Ezdî'nin *Muştebihu'n-nisbe*'sini cem ederek yeniden tanzim etmiştir.⁷⁰

Bundan başka el-Bağdâdî, *Telhisu'l-muteşâbih* adlı bir başka eser telif etmiştir. Yazılışları aynı yahut yakın olan ravilerin birbirleriyle karıştırılmaması için gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra bu eser üzerine *Tâli't-telhis* adını verdiği bir zeyil yazmıştır. el-Bağdâdî'nin *Telhis*'i, Meşhûr b. Hasen ve Ahmed eş-Şakirât tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1417/1997).

7) Ali b. Hibetillah b. Ebî Nasr b. Mâkûlâ (475/1083)'nin *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-kunâ* adlı eseri: Müellif, el-Bağdâdî'nin yaptığı gibi Dârekutnî ile Ezdî'nin mezkûr eserlerini esas alarak yeniden tanzim ve tekml etmiştir. Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye (yayınevi) tarafından yedi cilt halinde neşredilmiştir

⁶⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 314.

⁷⁰ Kettâni, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 119; Zirikli, *A'lâm*, IV, 33.

(Beyrut 1411/1981).

Muhammed b. Abdilganî el-Bağdâdî İbn Nokta (629/1231), İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl'i üzerine *Tekmiletu'l-ikmâl* adını verdiği bir zeyil yazmıştır. Bu eser, Abdulkayyûm 'Abdu Rabîbi'n-nebi tarafından beş cilt halinde neşredilmiştir (Mekke 1410/1990).

Muhammed b. 'Ali İbnu's-Sâbûnî ed-Dımaşkî (680/1282) ise İbn Nokta'nın Tekmile'si üzerine *Tekmiletu ikmâli'l-ikmâl* adını verdiği bir zeyil yazmıştır. Aynı şekilde Mansûr b. Selim İbn Fütûh el-Hemedânî el-İskenderî (704/1304) de İbn Nokta'nın Tekmile'si üzerine zeyl yazan bir başka müelliftir.⁷¹

Bunun yanı sıra İbn Mâkûlâ, *Tehzîbu mustemirri'l-evhâm* adını verdiği müstakil bir eser telif etmiştir. Bu eserinde, rivayetlerde adı ve kimliği hatalı beyan edilen şahısları tashih etmektedir. Seyyid Kusrevî Hasen tarafından tahkiki yapılmış ve tek cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut 1410/1990).

8) Huseyn b. Muhammed el-Gassânî el-Ceyyânî (498/1105)'nin *Kitâbu mâ ye'telifu hattuh ve yahtelifu lafzuh min esmâi'ruvât ve kunâhum ve ensâbihim* adlı eseri. Müellif, yazılışları aynı, okunuşları farklı olan ravileri incelediği bu eserinde şahısların birbirleriyle karıştırılmaması için gerekli izahlarda bulunmaktadır.⁷²

9) Muhammed b. Tâhir b. Ali b. el-Kayserânî (507/1113)'nin *el-Mu'telif ve'l-muhtelif (el-ma'rûf bi'l-ensâbi'l-muttefika fi'l-hatti'l-mutemâsile fi'n-nukat ve'z-zabt)* adlı eseri: Müellif bu eserinde, yazılışları itibariyle isimleri veya nisbeleri (kabilesi/beldesi) aynı yahut yakın olan ravileri incelemektedir. Bunların birbirinden tefrik edilmesi için gerekli açıklamalara yer vermektedir. Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından tahkiki yapılmış ve tek cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut 1411/1981)

10) Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî (584/1188)'nin *Kitâbu'l-faysal fi muştebihi'n-nisbe* ile *Kitâbu me'ttefeka lafzuh ve'htelege mesmâh* adlı iki eseri de aynı şekilde isimleri yahut nisbeleri birbirine karıştırılmaya müsait olan raviler hakkındadır.⁷³

11) Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748/1348), kendisinden önceki müelliflerden Ezdî, İbn Mâkûlâ, İbn Nokta ve İbnu'l-Farazî'nin eserlerini cem ve tanzim ederek *el-Muştebih fi'l-esmâ ve'l-ensâb ve'l-kunâ ve'l-alkâb*'i telif etmiştir. İbn Nâsıreddîn ed-Dımaşkî (842/1438) ise Zehebî'nin bu eserini yeniden ele almış ve gözünden kaçan hususları beyan ederek tekmil etmiştir.⁷⁴

⁷¹ Kettâni, *Mustatrafe*, s. 118; Zirikli, *A'lâm*, VI, 272.

⁷² Kettâni, *Mustatrafe*, s. 118; Zirikli, *A'lâm*, II, 255.

⁷³ Kettâni, *Mustatrafe*, s. 118; Zirikli, *A'lâm*, VII, 117.

⁷⁴ Kettâni, *Mustatrafe*, s. 119; Zirikli, *A'lâm*, V, 326.

12) ‘Ali b. ‘Osman el-Mardîni İbnu’t-Türkmânî (750/1349), isim benzerliğinden dolayı birbiriyle karıştırılması mümkün olan raviler hakkında daha önceki müelliflerin kitaplarından istifade ederek *el-Muhtelif ve’l-mu’telif*’i telif etmiştir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî’nin *Tâli’t-telhis*’i üzerine ihtisar çalışması yapmıştır.⁷⁵

13) ‘Alâuddîn Moğoltay b. Kılıç et-Türkî el-Mısırî (762/1361), İbn Nokta’nın *Tekmîle*’sine yönelik zeyil yazmış, sonra da *et-İttisâl fî muhtelifi’n-nisbe* adını verdiği müstakil bir eser telif etmiştir. Eserin el yazması Fas’taki Mektebetu’l-Kettânî’de mevcuttur.⁷⁶

14) İbn Hacer (852/1448), Zehebî’nin *el-Muştebih*’i üzerine *Tebsîru’l-muntebih fî tahrîri’l-muştebih* adını verdiği bir ihtisar çalışması yapmıştır.⁷⁷

15) Suyûtî (911/1505)’nin *et-Tatrîf fî’t-tashîf* adlı eseri: Müellif, hadis metinlerinde vuku bulan tashîf örneklerini sunduğu bu eserde, sahabe müsnedine göre tanzim ettiği 125 hadisi incelemiştir. ‘Ali Huseyn el-Bevvâb tarafından tahkiki yapılan eser, tek cilt halinde neşredilmiştir (Amman 1409/1989)

Yine Suyûtî, el-Bağdâdî’nin *Telhisu’l-muteşâbih*’i üzerine ihtisar çalışması yapmış ve *Tuhfetu’n-nâbe bi Telhisu’l-muteşâbih* adını vermiştir.⁷⁸

V. Sonuç

Rivayetlerin sıhhat yönünden tetkik edilmesi kadar muhteva açısından da incelenmesi önem arz etmektedir. Hadis münekkidleri, bir taraftan hadislerin sıhhat yönünü tespit etmişler, diğer taraftan muhtevanın doğruluğunu test etmişlerdir. Bu bağlamda dilbilgisi kurallarına göre harf ve hareke itibariyle hatalı ifadeleri tashîf konusu içinde incelemişlerdir. Bu tür hadislerle musahhaf demişlerdir.

Hadis usûlüne dair eser telif eden kimi müellifler, teoride tashîf (musahhaf) ve tahrîf (muharref) terimlerini ayırsalar da pratikte birbirinin yerine kullanmışlardır. Hadislerdeki hatalı ifadelerin daha ziyade sahifede (nüshada) vuku bulması sebebiyle aynı kökten gelen tashîf (musahhaf) tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir.

İsnâd ve metinleri tashîfe uğrayan hadisleri tespit etmek önemli olduğu kadar rivayet ilimlerinde maharet gerektiren bir husustur. Hadis âlimleri, hem ravilere hem de metinlere yönelik tashîfi belirlemek üzere peşi sıra eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerde, isimleri, lakapları, nesepleri ve beldeleri aynı yahut yakın olan (mu’telif-

⁷⁵ Kettânî, *Mustatrafe*, s. 118; Ziriklî, *A’lâm*, IV, 311.

⁷⁶ Kettânî, *Mustatrafe*, s. 118; Ziriklî, *A’lâm*, VII, 275.

⁷⁷ Kettânî, *Mustatrafe*, s. 119.

⁷⁸ Kettânî, *Mustatrafe*, s. 119.

muhtelif) raviler hakkında vaki olan karışıklıkları beyan etmişlerdir. Bu ravilerin birbiriyle karıştırılmaması içinde gerekli bilgilere yer vermişlerdir. Ayrıca hadis metnindeki harf, nokta, hareke, anlam v.s. türünden hatalı ifade edilen lafızlarla ilgili müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu arada hadis şerhlerinde, rical ve tabakat kitaplarında tashif meselesine atıfta bulunmuşlardır. Hadislerin doğru nakledilmesine ve doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Muhaddislerin bu fevkalâde ilmî gayretleri, onların rivayet ilimlerinde mahir olduklarını ve isnâdlarla metinleri çok iyi tanıdıklarını göstermektedir. Ayrıca onların metin/muhteva tenkidine gereken önemi vermediklerine dair yöneltilen iddiaları da çürütmektedir.

Bununla beraber geçmişte yapılan çalışmalarla tashif konusundaki bütün problemlerin çözümlendiği ve sona erdiği söylenemez. Zira tespit edilemeyen ve gözden kaçan daha nice hususlar vardır ki, bunların teşhis ve tespitine matuf çalışmalar her dönemde geçerlidir. Bu itibarla, tashif konusunda dün olduğu kadar bugün de önemli bulgulara ulaşmak mümkündür.

Tashif konusunda yapılacak detaylı araştırmaların hadislerin sıhhat ve sübûtu konusunda olsun, hadisleri anlama ve anlamlandırma konusunda olsun, İslam kültürüne ciddi katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Muhammed Selim İbrahim v.d., Beyrut 1413/1993.
- el-Askerî, Ebu Ahmed Hasen b. Abdillâh, *Tashifâtu'l-muhaddisîn*, nşr. Mahmûd Ahmed Mira, Kahire 1402/1982.
- , *Ahbâru'l-musahufîn*, nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmirâî, Beyrut 1406/1986.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed, *Delâilu'n-nubuuvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şerîa*, nşr. Abdülmu'tî Kal'acî, Beyrut 1405/1985.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *el-Müsned*, (IV-IX), thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Beyrut 1409/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut 1411/1991.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh, *es-Sünen*, nşr. Mustafa el-Buğa, Dimaşk 1412/1991.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Beyrut 1409/1988.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned*, nşr. Huseyn Selim Esed, Dimaşk 1404/1984.
- Ezdî, Ebu'l-Feth Muhammed, *Men vâfeka ismuh isme ebîh*, nşr. Ali Hasen Ali, Amman 1410/1990.
- Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut, ts.
- , *Ma'rifetu Ulum'il-hadis*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyn, Beyrut 1980
- Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts.
- , *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Riyâd 1983.
- , *Telhîsu'l-mutesâbih*, nşr. Meşhûr b. Hasen vd., Riyâd 1417/1997.
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Islâhu galati'l-muhaddisîn*, nşr. M. Ali Abdulkerim, Dimaşk 1407/1987.
- Herevî, Ebu'l-Fadl Ubeydullâh, *el-Mu'cem fi muştebihi esâmi'l-muhaddisîn*, nşr. Nazar Muhammed, Riyâd 1411/1991.
- Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebi Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid* Beyrut 1407/1987.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, Beyrut 1409/1988.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh, *el-Musannef*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd 1409/1989.
- İbnu'l-Esir, Mecduddîn Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, Beyrut 1399/1979.
- İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, Beyrut 1328.
- , *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1407/1987.
- , *Lisânu'l-mizân*, Beyrut 1406/1986.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1412/1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed et-Temîmî el-Bustî, *es-Sahîh (el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, nşr. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1414/1993.
- İbnu'l-Kaysarânî, Muhammed b. Tâhir, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif (el-ma'rûf bi'l-ensâbi'l-muttefika fi'l-hattî'l-mutemâsile fi'n-nukat ve'z-zabt)*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1411/1981.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Ebû Mulhim vd., Beyrut 1407/1987.
- İbn Kudâme Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni*, Beyrut 1405.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, Beyrut 1410/1990.
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetillâh, *Tehzîbu mustemirri'levhâm*, nşr. Seyyid Kusrevî Hasen, Beyrut 1410/1990.
- , *el-İkmâl fi raf'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-kunâ*, nşr. Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1410/1990.

- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Kitâbu't-Tabakât el-Kebîr)*, Beyrut 1405/1985.
- İbn Nokta Muhammed b. Abdilganî, *Tekmiletu'l-ikmâl*, nşr. 'Abdulkayyûm 'Abdu Rabîbî'n-nebî, Mekke 1410/1990.
- İbnu's-Salâh Ebû Amr Osmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l hadîs*, nşr. Nûruddîn Itr., Beyrut 1404/1984.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletu'l-mustatrafe*, nşr. Muhammed Muntasır el-Kettânî, Beyrut 1406/1986.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Kahire 1410/1990.
- Muhammed Besyûnî Zağlûl, *Mevsû'atu etrâfi'l-hadîsi'n-nebevî*, Beyrut 1410/1989.
- Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1986.
- Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-kadîr şerhu Câmi'i's-sağîr*, Beyrut, ts.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut 1414/1994.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, Beyrut 1412/1992.
- Sem'ânî, Abdulkerîm, *el-Ensâb*, Beyrut 1408/1988.
- Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1981.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *et-Tatrîb fi't-tashîf*, nşr. Ali Huseyn el-Bevvâb, Amman 1409/1980.
- Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, nşr. İrfân el-Aşşâ, Beyrut 1993/1414.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdulmecîd, Beyrut 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, *es-Sünen*, Beyrut 1414/1994.
- Wensinck, A. J., Mensing, J. P., *Concordance (el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî)*, İstanbul 1988.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, ts.
- Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut 1992.